OKUPACINĖ DARBO PRIEVOLIŲ POLITIKA LIETUVOJE 1941–1944 METAIS

Justinas Braslauskas

E. p. docentas humanitarinių mokslų daktaras,
Vilniaus teisės ir verslo kolegijos
Teisės fakulteto
Bendrojo aukštojo lavinimo dalykų katedra
Laisvės pr. 58, LT-05120 Vilnius
Tel. 246 02 81

Įvadas

Šio darbo objektas – okupacinė darbo prievolių politika Lietuvoje nacių okupacijos metais. Darbo tikslas – pasitelkus archyvinius bei kitus šaltinius ir lietuvių istorikų veikalus, skirtus nacių okupaciniam laikotarpiui apžvelgti, nuosekliai ir išsamiai pateikti pagrindinius minėtos politikos ypatumus. Gali kilti klausimas: kodėl apsiribojama tik pagrindiniais dalykais? Tokią nuostatą lėmė ta aplinkybė, jog autorius yra užsibrėžęs rimtą uždavinį – kuo išsamiau ištirti šią temą, tačiau šiam uždaviniui įgyvendinti, savaime suprantama, nepakanka vieno straipsnio. Vadovaujantis šiais motyvais, straipsnis iš esmės apžvelgia vokiečių okupacinės civilinės administracijos ir jai talkinusios lietuviškosios savivaldos išleistus potvarkius dėl darbo prievolių išreikalavimo iš vietos gyventojų. Be šios apžvalgos neįmanoma toliau nagrinėti minėtą temą, parengti išsamią studiją ta tema. Moksliniam straipsniui keliami apimties reikalavimai lėmė, kad jame minėta tema nevisiškai nuodugniai, kaip norėtųsi, aptariama tokiu svarbiu aspektu kaip lietuviškosios savivaldos vaidmuo nacių vykdytoje darbo prievolių išreikalavimo politikoje. Šią spragą ketinama užpildyti kitose publikacijose.

Pasirinkta tema yra aktuali ir novatoriška, nes lietuvių istoriografijoje nėra išsamesnės ir objektyvesnės studijos, nagrinėjančios šią problematiką.

Rašant straipsnį, nemažai informacijos apie okupacinę darbo prievolių politiką Lietuvoje nacių viešpatavimo metais aptikta Lietuvos centriniame valstybės archyve, būtent šiuose fonduose: „Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjunga „Lietūkis" (f. 599), „Lietuvos generalinės srities darbo ir socialinių reikalų vadyba" (f. R – 625), „Lietuvos generalinės srities žemės ūkio vadyba" (f. R – 1314), „Lietuvos generalinės srities pirmojo generalinio tarėjo įstaiga" (f. R – 1549), „Lietuvos generalinės srities Alytaus apskrities viršininko žemės ūkio gaminių tiekimo įstaiga" (f. R – 1610) ir kt.

Nagrinėti temą labai padėjo periodinis oficialus tęstinis Lietuvos generalinės srities komisariato leidinys „Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen", ėjęs visą nacių okupacijos

laiką[1]. Jame skelbti reichsministro okupuotiems Rytų kraštams Alfredo Rosenbergo, Ostlando reichskomisaro Hinricho Lohsės ir Lietuvos generalkomisaro Adriano Teodoro von Rentelno potvarkiai, apėmę beveik visas valdymo sritis, tarp jų ir darbo prievolių sritį.

Tyrimas neįmanomas be nacių okupacijos metų Lietuvos spaudos. Ji padeda pajusti to meto aplinką, suteikia įvairių žinių apie okupantų išleistus potvarkius, skelbimus. Dėl informacijos gausumo ypač paminėtini visai Lietuvai skirti dienraščiai „Į Laisvę" ir „Ateitis"[2].

Tam tikros vertingos informacijos temai taip pat surasta A. Bubnio (Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), 1998), J. Bulavo (Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, 1969), A. Gražiūno (Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, 1996), K. Rukšėno (Į vergovę, 1967) ir kitų autorių darbuose. Beje, iš minėtų tik A. Bubnio ir A. Gražiūno darbai pasižymi išsamumu ir objektyvumu, sovietiniu laikotarpiu išleisti veikalai vertintini kritiškai dėl savo politinio nusistatymo.

1. Prievartiniai darbai krašto viduje

Okupacinės valdžios organai užimtų šalių išnaudojimą, taip pat darbo jėgos naudojimą nacistinės Vokietijos interesais laikė vienu iš svarbiausių savo uždavinių. Nacių tikslai Ostlando ūkio srityje karo metu aiškiai suformuluoti okupuotų Rytų sričių reichsministro Alfredo Rosenbergo pasikalbėjime Ostlando klausimais su laikraščio „Deutsche Zeitung im Ostland" korespondentu: „Mūsų uždavinys šiandien – ir tai visų uždavinys yra nenuilstamu darbu suvokti bendrąją padėtį, paleisti į darbą visas galimas sutelkti jėgas, kad būtų užtikrinta viso Rytų Krašto apsauga ir kad kovojančiai vokiečių kariuomenei būtų patiekta visa, kas reikalinga". Todėl šioms tautoms tenkanti „moralinė pareiga visas savo jėgas skirti vokiečių kariuomenei ir vokiečių karo ūkiui aprūpinti"[3].

Okupantai vokiečiai, visiškai paneigdami Hagos 1907 m. konvencijos 52 str., kuriuo uždrausta karo metu versti okupuotos teritorijos gyventojus dirbti tokį darbą ir tokiu mastu, kuris tiesiogiai nukreiptas prieš savo Tėvynę, masiškai įvedė okupuotos Lietuvos gyventojams priverstinius darbus vietoje ir išgabenant į Vokietiją. Priverstinių darbų reikalu Lietuvoje potvarkius leido ir jų vykdymą organizavo ir patys okupantai, ir jų paraginti vietiniai savivaldos organai.

Organizuotas priverstinių darbų įvedimas Lietuvos darbininkams, tarnautojams ir kitiems darbo žmonės pradėtas susikūrus okupacinei civilinei vokiečių administracijai – 1941 m. rugpjūtį. Tam buvo įsteigtos ir specialios darbo jėgos apskaitos, registravimo ir paskirstymo įstaigos. Darbo jėgai apskaityti ir „rikiuoti", taip pat verbuoti ir išvežti priverstiniams darbams į Vokietiją okupuotoje Lietuvoje buvo sukurta ištisa vokiečių ir vietinės savivaldos organų sistema. Šios sistemos viršūnėje buvo generalkomisariato, veikusio Kaune, Darbo politikos ir socialinės priežiūros skyrius (viršininkas Damer). Visose apygardose prie jų komisariatų veikė vokiškieji arbeitsamtai (liet. – darbo įstaigos), turintys skyrius visose apskrityse, kurie savo ruožtu visi buvo pavaldūs Kaune veikusiam centriniam arbeitsamtui[4].

Vokiečių arbeitsamtams talkininkavo lietuviškosios savivaldos darbo tvarkymo įstaigos –

[1] Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. Kauen, 1941, Nr. 1–19; 1942, Nr. 1–68; 1943, Nr. 1–53; 1944, Nr. 1–14.

[2] Į Laisvę. 1941, Nr. 1–161; 1942, Nr. 1–305; Ateitis. 1943, Nr. 1–303; 1944, Nr. 1–152.

[3] Reicho ministeris Rosenberg Rytų krašto klausimais // Į Laisvę. 1942, sausio 20, Nr. 16 (177), p. 6.

[4] *Bulavas J.* Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas. Vilnius, 1969, p. 129.

Darbo ir socialinių reikalų vadyba (generalinis tarėjas – Jonas Paukštys) ir apskričių darbo inspekcijos, veikusios prie apskričių viršininkų įstaigų. Be to, registruoti ir verbuoti arba gaudyti darbo jėgą, generalkomisaro Adriano Teodoro von Rentelno nurodymu, arbeitsamtams turėjo padėti apskričių viršininkai, miestų burmistrai ir valsčių viršaičiai, taip pat vidaus reikalų generalinis tarėjas su jam pavaldžiu policijos aparatu[5].

Oficialiai visoje Lietuvoje darbo prievolė buvo įvesta reichskomisaro Ostlandui Hinricho Lohsės 1941 m. rugpjūčio 15 d. „Potvarkiu dėl darbo jėgų panaudojimo". Šiuo potvarkiu įsakoma, kad visi darbininkai ir tarnautojai, tiek dirbantieji, tiek bedarbiai, registruotųsi „atitinkamiems samdos organams pareikalavus". Toliau šiuo potvarkiu buvo uždrausta įstaigų ir įmonių vedėjams be arbeitsamto sutikimo atleisti darbininkus ir tarnautojus iš darbo jų pačių prašymu arba atsisakymu. Apie atleistuosius iš darbo sutarčiai pasibaigus ar dėl kitų priežasčių darbininkus ir tarnautojus įstaigos ir įmonės buvo įpareigotos tuojau pat pranešti arbeitsamtui, o atleistieji asmenys įpareigoti prisistatyti registruotis. Už „neteisėtą" darbo atsisakymą policijai buvo suteikta teisė bausti nusižengusiuosius iki šešių savaičių arešto arba 1000 reichsmarkių pabauda, o už vengimą registruotis – grasinama kalėjimu iki šešių mėnesių[6].

Panašias nuostatas pakartojo ir 1941 m. lapkričio 15 d. Lietuvos generalkomisaro A. von Rentelno išleistas „Potvarkis dėl darbo santykių nustatymo". Jis skelbė, kad „įmonių vedėjai, darbininkai, tarnautojai, mokiniai ir praktikantai gali nuo savo darbo santykių atsisakyti tik gavus prieš tai darbo biuro (arbeitsamto – *aut. pastaba*) sutikimą". Arbeitsamto sutikimo darbo santykiams nutraukti nereikėjo tik jeigu: 1) susitarusios šalys sutinka nutraukti darbo santykį; tuo atveju, jei sutinka įmonės vedėjas ar vadovaujantieji tarnautojai; 2) jei įmonei pačiai yra suteikta teisė atleisti darbininkus savo nuožiūra; 3) jei darbo santykis buvo iš anksto riboto laiko. Vadovaujančiųjų tarnautojų darbo santykių nutraukimai, įvykę po 1941 m. rugpjūčio 15 d., jiems pateikus raštu pareiškimą, turėjo būti arbeitsamto persvarstyti. Be šitų asmeninių pareiškimų, įstaigos ir įmonės savo ruožtu privalėjo pranešti arbeitsamtui apie visus nuo minėtos dienos įvykusius vadovaujančiųjų tarnautojų atleidimus. Potvarkio 4 paragrafas skelbė: „Visi asmenys, kurių ligšiolinis darbo santykis yra pasibaigęs, turi tuoj patys asmeniškai nuvykti įsiregistruoti savo paskutinės gyvenamosios vietos ar jų nuolatinio buvimo vietos darbo biure, pateikiant savo ligšiolinės įmonės vedėjo išduotą atleidimo liudijimą." Pažymėtina, jog šis potvarkis reglamentavo ne tik darbo santykių nutraukimą, bet ir darbininkų samdymo tvarką. Antai potvarkis skelbė, kad „privačios ir viešos įmonės, įvairios įstaigos ir administraciniai organai, lygiai taip pat namų ūkiai gali samdytis darbininkus tik gavę darbo biuro nurodymą ar sutikimą". Išimtis buvo daroma tik žemės ūkio ir miškų ūkio darbams reikalingų darbininkų samdymui, kurie galėjo būti samdomi be arbeitsamto išankstinio sutikimo. Tiesa, įmonės vedėjas privalėjo per tris dienas apie tai raštu ar žodžiu pranešti arbeitsamtui ir nurodyti pasamdytojo anketinius duomenis: pavardę, vardą gimimo datą, gyvenamąją vietą, jo darbo pobūdį įmonėje ir ligtolinį darbą. Nevykdantiems šio potvarkio grasinama laisvės atėmimu iki šešių savaičių arba pinigine bauda iki 1000 reichsmarkių[7].

[5] *Bulavas J.* Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, p. 129, p. 129–130.

[6] Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1941, Nr. 1, S. 4–5.

[7] Ten pat, 1941, Nr. 16, S. 251–253.

Minėto potvarkio nuostatos papildytos 1941 m. gruodžio 22 d. Ostlando reichskomisaro H. Lohsės „Potvarkiu dėl darbo jėgų samdymo ir atleidimo, taip pat dėl sutrukdymo nutraukti sutartį ar viliojimo iš darbo". Potvarkio 3 paragrafas aiškiai nustatė: „(1) Darbo jėgą, esančią nenutrauktame darbo santykyje, draudžiama vilioti iš jos darbo vietos, pasiūlant didesnį atlyginimą arba palankesnes darbo sąlygas.

(2) Draudžiamas skatinimas arba leidimas save prikalbinti dėl didesnio atlyginimo arba geresnių darbo sąlygų, negu numatoma šiuometiniu atlyginimo sutvarkymu." Potvarkis suteikė teisę generalkomisarams atleisti tam tikras asmenų grupes arba ūkio šakas nuo išsirūpinimo gauti arbeitsamto sutikimą dėl priėmimo arba atleidimo iš darbo[8]. Vėlesniais Lietuvos generalkomisaro A. von Rentelno potvarkiais – 1942 m. rugsėjo 15 d. „Vykdomaisiais nuostatais prie 1941 m. gruodžio 22 d. parėdymo dėl darbo jėgos samdymo ir atleidimo, taip pat dėl sutrukdymo nutraukti sutartį ar viliojimo iš darbo"[9] bei 1943 m. liepos 10 d. „Parėdymu vykdyti parėdymui dėl darbo jėgų samdymo ir atleidimo, taip pat dėl sutarties laužymo ir viliojimo sukliudymo"[10] – nuo gavimo arbeitsamto leidimo pasisamdyti arba atleisti iš darbo, be žemės ūkio ir miškų ūkio įmonių, taip pat buvo atleidžiamas medicinos personalas bei namų ūkiai. Tiesa, visgi reikalauta apie kiekvieną pasamdymą arba atleidimą iš darbo per aštuonias dienas pranešti arbeitsamtui.

Kadangi įvairūs okupantų potvarkiai dėl visuotinio priešinimosi jiems apčiuopiamos naudos nedavė, 1942 m. liepos 1 d. okupacinė valdžia nesivaržydama ir atvirai pavadindama dalykus tikraisiais vardais, paskelbė reichsministro užimtiems Rytų kraštams A. Rosenbergo 1941 m. gruodžio 19 d. „Parėdymą dėl darbo prievolės įvedimo užimtose Rytų srityse". Šiuo parėdymu buvo nustatyta: „1) Visiems užimtųjų Rytų sričių gyventojams nuo 18 iki 45 metų amžiaus taikoma pagal jų darbingumą viešoji darbo prievolė." Išimtis buvo daroma tik žydams – jų šis parėdymas nelietė; jiems turėjo būti leidžiami atskiri nuostatai. Už darbą, skirtą darbo prievolei įvykdyti, turėjo būti atlyginama pagal nustatytas darbo užmokesčio tarifų normas. Nuo viešosios darbo prievolės buvo atleidžiami tik asmenys, „kurie gali įrodyti, jog dirba nuolatinį bendruomenei naudingą darbą". Smulkesnius viešosios darbo prievolės taikymo atskiroms gyventojų grupėms klausimus sutvarkyti buvo pavesta reichskomisarui. Nevykdantiems šio parėdymo ar jam vykdyti išleistų nuostatų buvo grasinama sunkiųjų darbų kalėjimo arba paprasto kalėjimo bausme. Teisti už okupantų darbo prievolės nevykdymą buvo pavesta ypatingiesiems vokiečių teismams[11].

Remiantis H. Lohsės 1942 m. sausio 31 d. išleistu „Pirmuoju vykdomuoju nuostatu prie potvarkio darbo paskirstymui tvarkyti"[12] ir 1943 m. vasario 26 d. „Parėdymu dėl darbo pažymėjimo įvedimo"[13] Ostlando teritorijoje, taigi ir Lietuvoje, įvesti darbo pažymėjimai visiems darbingo amžiaus asmenims: 1) darbininkams ir tarnautojams, vis tiek, ar jie dirba, ar yra be darbo; 2) besiverčiantiems savarankiškomis profesijomis; 3) namų darbininkams; 4) besiverčiančiųjų savarankiškomis profesijomis kartu dirbantiesiems šeimos nariams ir jų namų darbininkams, išskyrus žmonas. Reicho vokiečiams šio parėdymo nuostatai netaikyti. Darbo pažymėjimus turėjo išduoti arbeitsam-

[8] Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1941, Nr. 18, S. 265–267.

[9] Ten pat, 1942, Nr. 49, S. 641–642.

[10] Ten pat, 1943, Nr. 29, S. 269.

[11] Ten pat, 1942, Nr. 34, S. 412.

[12] Ten pat, 1942, Nr. 7, S. 70–71.

[13] Ten pat, 1943, Nr. 8, S. 46–47.

tai. Įmonininkas privalėjo į darbo pažymėjimą įrašyti darbo santykio pradžią ir pabaigą. Darbo pažymėjimas darbo santykio metu turėjo likti įmonės vadovo žinioje, o prireikus kompetentingoms įstaigoms, jis privalėjo jį parodyti. Nesilaikantiems šio parėdymo grėsė šešių mėnesių kalėjimas ir piniginė bauda arba viena šių bausmių.

1942 m. spalio 21 d. Ostlando reichskomisaro H. Lohsės „Parėdymu dėl darbo jėgos samdymo ir atleidimo, taip pat dėl sutarties laužymo ir viliojimo sukliudymo" išplėsta baudžiamoji atsakomybė už darbo jėgos samdymo ir atleidimo procedūrų nesilaikymą, taip pat už apsileidimą darbe, girtavimą darbo vietoje ir pan. Dabar už tai numatyta bausti kalėjimu iki penkerių metų ir pinigine bauda arba viena šių bausmių, jeigu pagal kitus nuostatus netaikoma sunkesnė bausmė. Ypač sunkiais sąmoningo nusižengimo atvejais grasinta bausti sunkiųjų darbų kalėjimu[14].

Ostlando reichskomisaras H. Lohsė 1943 m. sausio 25 d. išleido „Pirmąjį parėdymą vykdyti parėdymui dėl darbo prievolės įvedimo užimtose Rytų srityse", kuriuo detaliai nustatė, kokie darbai priskiriami viešajai darbo prievolei, būtent: visi viešojo intereso darbai, ypač darbai ginklavimosi ūkyje, žemės ūkyje, viešojoje viršžeminėje statyboje, požeminėje ir vandens statybose, viešųjų pastatų įrengimo ir išlaikymo darbai, taip pat kelių tiesimas ir išlaikymas, vandens kelių ir geležinkelių darbai, vandens srovių reguliavimas ir krašto kultūros darbai. Darbo prievolė galėjo būti išplėsta ir darbui už Ostlando reichskomisariato ribų[15].

Kadangi žemės ūkis buvo vyraujanti Lietuvos ūkio šaka, vokiečiai iš jos tikėjosi daugiausia naudos. Jie ypač kreipė dėmesį į šios srities darbo jėgą ir jos tvarkymą. Jų manymu, Lietuvos žemės ūkyje tuo metu darbininkų buvo per mažai, o kitose šakose, pavyzdžiui, pramonėje – per daug. Anot vokiečių, žemės ūkyje naudojama darbo jėga nebuvo tinkamai paskirstyta. Reikia pabrėžti, kad Lietuvos Respublikos laikais žemės ūkiui taip pat nuolat trūko nemažai žemės ūkio samdinių, tačiau problema ypač suaktualėjo per bolševikmetį. Sovietų valdžia, iš viso nenorėjusi, kad žemės ūkio darbininkai tarnautų pas pravardžiuojamuosius „buožėmis", kaime buvo sudariusi tokias sąlygas, kad patys ūkininkai nebepajėgė samdytis darbininkų. Per vienus bolševikų viešpatavimo Lietuvoje metus vien Kaune ir Kauno apskrityje užregistruota apie 10 tūkst. iš kaimų į miestus atvykusių žemės ūkio darbininkų bedarbių. Preliminariais duomenimis, kitose apskrityse žemės ūkį palikusių darbininkų buvo per 20 tūkst.[16] Esant miestuose užtektinai savos darbo jėgos, negalėdami susirasti darbo, žemės ūkio darbininkai turėjo skursti. Savo ruožtu nepajėgdami pasisamdyti darbininkų, ūkininkai buvo priversti mažinti gyvulių skaičių ir ne taip intensyviai įdirbti žemę.

Būdama suinteresuota žemės ūkio gamybos didinimu savanaudiškais tikslais, nacių okupacinė civilinė valdžia, padedama lietuviškosios administracijos, siekusios kuo efektyviau išnaudoti krašto gamybinį potencialą kovai su mirtinu lietuvių tautos priešu – bolševizmu, ėmėsi tam tikrų priemonių susidariusiai padėčiai sureguliuoti. 1941 m. liepos viduryje Darbo tvarkymo departamentas įpareigojo visų valsčių viršaičius skubiai surinkti šias žinias: 1) kiek žemės ūkio darbininkų valsčiuje trūksta; 2) kuriems žemės ūkio darbams daugiausia trūksta darbininkų; 3) koks yra valsčiuje žemės ūkio darbininkų perteklius, jei toks yra. Žinias

[14] Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1942, Nr. 54, S. 710–712.

[15] Ten pat, 1943, Nr. 2, S. 10–11.

[16] Dėl darbo jėgos žemės ūkyje // Į Laisvę. 1941, liepos 14, Nr. 18, p. 4.

įpareigota surinkti per kaimų seniūnus. Darbui pagreitinti į talką buvo kviečiami rajonų agronomai, mokytojai ir mokiniai. Surinktos ir sugrupuotos atskirų valsčių žinios turėjo būti siunčiamos Darbo tvarkymo departamentui[17].

Ostlando reichskomisaras H. Lohsė 1941 m. spalio 23 d. išleido potvarkį, kuriuo nustatė žemės ūkio samdinių atlyginimą. Remiantis šiuo potvarkiu, metinis kumečių atlyginimas pinigais sudarė 108 – reichsmarkes, kitų samdinių metinis atlyginimas pagal amžių (jaunesnio amžiaus asmenims mokėta mažiau, vyresnio – daugiau) buvo toks: nevedusių samdinių vyrų – 229,40–269 reichsmarkės, netekėjusių samdinių moterų – 97,60–144,40 reichsmarkių. Be atlyginimo pinigais, darbdavys privalėjo kumetį ir jo šeimos narius aprūpinti gyvenamuoju būstu, kuru bei skirti lauką bulvėms ir kitoms daržovėms pasisodinti. Kumečio laikomiems naminiams gyvuliams ūkio šeimininkas privalėjo duoti tvartą ir nustatytą kiekį pašaro. Ordinarijos javais kumetis per metus turėjo gauti 17 cnt: 3 cnt miežių, 1 cnt kviečių, 0,5 cnt žirnių, 2 cnt avižų arba grūdų mišinio ir likusią dalį rugių. Kiti žemės ūkio samdiniai darbdavio privalėjo būti aprūpinti nemokamu gyvenamuoju būstu ir maistu[18].

Minėtas potvarkis iš esmės neišsprendė problemos. Didelis kainų skirtumas, palyginti oficialiąsias su spekuliacinėmis, būtiniausių prekių stoka – visa tai darė samdiniams išmokamą piniginį atlyginimą bevertį ir buvo pagrindinė nenoro samdytis dirbti žemės ūkyje priežastis. 1942 m. rugpjūčio duomenimis, Lietuvoje iš viso buvo apie 214 tūkst. žemės ūkio darbininkų, iš jų 12,9 tūkst. (6 proc.) – administracinis ir kitas techninis personalas, 84 tūkst. (39,2 proc.) – metiniai samdiniai, 24,6 tūkst. (11,5 proc.) – sezoniniai darbininkai, 38,7 tūkst. (18,1 proc.) – piemenys, 5,6 tūkst. (2,6 proc.) – mėnesiui samdomi darbininkai, 30 tūkst. (14 proc.) – padieniai darbininkai, 12,7 tūkst. (5,9 proc.) – pagalbiniai darbininkai ir 5,4 tūkst. (2,5 proc.) – karo belaisviai. Nors būta tiek žemės ūkio darbininkų, Lietuvos kaimui 1942 m., apskričių agronomų duomenimis, trūko apie 92 tūkst. metinių ir sezoninių žemės ūkio darbininkų[19].

Ieškota įvairių būdų aprūpinti žemės ūkį darbo jėga. Lietuvos generalkomisaras A. von Rentelnas 1942 m. kovo 13 d. išleido „Potvarkį dėl darbo jėgų paklausos žemės ūkyje patenkinimo". Potvarkis įpareigojo visų įmonių vadovus, okupacinei valdžiai nurodžius, iš darbo atleisti abiejų lyčių darbininkus ir tarnautojus, „kurie nuo 1937 metų sausio 1 dienos iki 1940 metų birželio 15 dienos dirbo žemės ūkyje, o po to laiko dirbo ne žemės ūkio darbą" ir panaudoti darbui žemės ūkyje. Potvarkio 2 paragrafas skelbė: „Padedą dirbti abiejų lyčių virš 14 metų amžiaus ūkininkų šeimos nariai, kurie, apskrities viršininkui (arba apskrities agronomui) tatai nustačius, pasirodo esą nepakankamai apkrauti darbu, Apygardos Komisaro – Socialinės Įstaigos – gali būti paskirti dirbti kitose žemės ūkio darbovietėse. Tas pat taikoma ir tiems kaime gyvenantiems asmenims, kurie, nors ir nėra padedą dirbti ūkininkų šeimos nariai, neturi jokio arba neturi reguliaraus darbo." Nevykdantiems šio potvarkio grėsė laisvės atėmimas iki šešių savaičių arba piniginė bauda iki 1000 reichsmarkių[20]. Vis dėlto šis potvarkis taip pat neišsprendė pro-

[17] Dėl darbo jėgos žemės ūkyje // Į Laisvę. 1941, liepos 14, Nr. 18, p. 4.

[18] Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1941, Nr. 9, S. 139–143.

[19] 1942 m. kovo 19 d. tarpžinybinio pasitarimo žemės ūkio našumo palaikymo bei ūkininkų būklės pagerinimo reikalu protokolas // Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA). F. R-1314, ap. 1, b. 394, l. 4.

[20] Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1942, Nr. 13, S. 121.

blemos, nes pasitraukusius iš žemės ūkio į kitus darbus nebuvo lengva surasti ir grąžinti atgal, o kiekvienas kaimo gyventojas, kuris tik jautėsi galįs būti palaikytas bedarbiu ar nevisiškai užimtu, apsirūpino tikru ar tariamu darbu.

Šios aplinkybės paskatino ieškoti kitų būdų aprūpinti žemės ūkį darbo jėga. Vienas toks būdas turėjo būti ūkininkų savitarpio pagalba. Kiek šiam dalykui skirta reikšmės, rodo tai, jog netrukus pats generalkomisaras A. von Rentelnas išleido atsišaukimą „Padėkite vieni kitiems". Atsišaukime buvo skelbiama: „(...) Man visiškai aišku, kad dėl įvairiausių priežasčių laukų darbai gali nusidelsti ir sutikti tam tikrų sunkumų. Todėl lietuviai kaimiečiai turi palaikyti glaudžius tarpusavio ryšius ir ligi šiol nebuvusiu mastu vieni kitiems pagelbėti arkliais bei pakinktais, sėkla ir net žmonėmis. Žodį „kaimyniška pagalba" paverskime veiksmu: nepalikite tai tuščiu posakiu, o įvykdykite tai. Kai kaimynas neturi pakankamai arklių, jūs turite jį sušelpti savais arkliais; kai kaimynui trūksta sėklų ir todėl laukų darbai negali būti gerai atlikti – atiduokite jam sėklai paskutinį grūdą; kai kaimynas turi per maža žmonių gausiems darbams, – jūs turite užkimšti šią spragą, leisdami kaimynui pasinaudoti jūsų šeimos nariais (...). Žiūrėkite į pagalbą artimui kaip į savaime suprantamą dalyką! Jūs tatai darote ne tik kaimynams! Tarpusavio bendradarbiavimu jūs sudarote sąlygą geram derliui ir prisidedate prie karo su bolševizmu, griaunančiu bet kokį gyvenimą (...)"[21].

1942 m. balandžio 30 d. maitinimo ir žemės ūkio generalinis tarėjas Juozas Petronis, remdamasis minėtu generalkomisaro A. von Rentelno atsišaukimu, išleido „Potvarkį dėl kaimyniškos pagalbos žemės ūkyje", kuriuo įpareigojo kiekvieną ūkininką „nuo sėjos darbų savame ūkyje atliekamu laiku, seniūnui paraginus, talkininkauti su arkliais, pakinktais, įrankiais ir žmonių darbo jėga viso to neturinčiam kaimynui". Be rimtų priežasčių seniūno paraginimo talkininkauti nepaklausęs ūkininkas, seniūnui pasiūlius, valsčiaus viršaičio galėjo būti nubaustas iki 20 reichsmarkių bauda, tačiau nuo minėtos prievolės vis vien nebuvo atleidžiamas[22].

Kaimyniškos pagalbos propagavimas buvo gan sveikintinas dalykas, kadangi daugelis ūkių buvo menkai ar iš viso nemechanizuoti, blogai aprūpinti įvairiais būtiniausiais žemės ūkiui reikalingais daiktais. Kad žemės ūkis normaliai funkcionuotų, buvo būtina ūkininkus nuolat aprūpinti minėtais reikmenimis. Tačiau tai padaryti karo sąlygomis buvo labai sudėtinga. Antai per 1941 m. antrąjį pusmetį „Lietūkio" skyriams ir žemės ūkio kooperatyvams, per kuriuos ir buvo aprūpinami žemės ūkiai, buvo paskirstyta tik 184,3 t padarinės geležies, 263,7 t vinių ir vielos, 80,7 t noragų ir verstuvių, 9,2 t kirvių ir kastuvų, 176,1 t pasagų, grifų ir pasagvinių, 39,9 tūkst. kibirų ir kt.[23] 1942 m. buvo paskirstyta: 170 t padarinės geležies, 114,1 t vinių ir vielos, 153,2 t noragų ir verstuvių, 5,4 t kastuvų, šakių ir kirvių, 115,4 t pasagų, grifų ir pasagvinių, 38 tūkst. kibirų ir nedideli kiekiai kitų ūkinių prekių[24]. Vadinasi, Lietuvos kaimui 1942 m. buvo skirta tik 1,4 proc. visos tiems metams reikalingos geležies, 3,6 proc. reikalingų vinių ir vielos 15,2 proc. reikalingo kibirų kiekio ir t. t.[25]

[21] Padėkite vieni kitiems (Generalkomisaro atsišaukimas) // Į Laisvę. 1942, gegužės 1, Nr. 101 (262), p. 1.

[22] Potvarkis dėl kaimyniškos pagalbos žemės ūkyje // Į Laisvę. 1942, gegužės 1, Nr. 101 (262), p. 2.

[23] [1942 m.] „Lietūkio" skyriams ir rajoniniams kooperatyvams atleistų prekių žinios (1941 m. birželio 23 d.–1941 m. gruodžio 31 d.) // LCVA. F. 599, ap. 6, b. 381, l. 39.

[24] [1943 m.] „Lietūkio" skyriams ir rajoniniams kooperatyvams 1942 metais atleistų prekių žinios // LCVA. F. 599, ap. 6, b. 381, l. 19.

[25] Apskaičiuota pagal: [1943 m.] „Lietūkio" skyriams ir rajoniniams kooperatyvams 1942 metais atleistų prekių žinios // LCVA. F. 599, ap. 6, b. 381, l. 19; 1942 m. kovo 19 d. tarpžinybinio pasitarimo žemės ūkio našumo palaikymo bei ūkininkų būklės pagerinimo reikalu protokolas // LCVA. F. R-1314, ap. 1, b. 394, l. 5, 7–8.

1943 m. birželio 26 d. surašymo duomenimis, visoje Lietuvoje buvo tiek žemės ūkio mašinų ir padargų: įvairių variklių – 2320 (iš jų traktorių – 809), sėjamųjų mašinų – 2110, derliaus nuėmimo mašinų – 35 411, javų kuliamųjų mašinų – 23 195, sėklos paruošimo įrenginių – 17 107, kultivatorių – 9 936, plūgų – 358 390 (vienavagių – 339 113, daugiavagių – 19 277), kitų žemės ūkio mašinų – 63 502[26]. Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje okupacijos metais buvo apie 445,2 tūkst. žemės ūkių[27], vienas traktorius vidutiniškai teko 550-iai ūkių, viena sėjamoji – 211-ai ūkių, viena derliaus nuėmimo mašina – 13-ai ūkių, viena javų kuliamoji mašina – 19-ai ūkių, vienas kultivatorius – 45-iems ūkiams ir t. t. Labiausiai atsilikusi žemės ūkio mechanizavimo atžvilgiu buvo Vilniaus srities apygarda, kurioje vienas traktorius teko net 918-ai ūkių, viena sėjamoji – 758-iems ūkiams, viena derliaus nuėmimo mašina – 112-ai ūkių, viena javų kuliamoji mašina – 36-iems ūkiams, vienas kultivatorius – 79-iems ūkiams ir t. t.[28] Viename iš 1942 m. pavasarį įvykusių tarpžinybinių pasitarimų žemės ūkio klausimais konstatuota, jog žemės ūkiui ypač trūksta šių žemės ūkio mašinų ir padargų: traktorių – 100, plūgų – 25 tūkst., spyruoklinių akėčių – 4 tūkst., sėjamųjų mašinų – 4 tūkst., arklinių grėbiamųjų – 7 tūkst., maniežų (vilktų) – 1,4 tūkst., kultivatorių – 1 tūkst. ir kt.[29] Ir vis dėlto per visus 1943 m. žemės ūkiui buvo skirta tik 5 998 vienavagiai plūgai, 50 traktorinių plūgų, 9 spyruoklinės akėčios, 2 933 zigzaginės akėčios, 357 sėjamosios mašinos, 100 arklinių grėbiamųjų, 233 manieżai (vilktai), 110 arklinių kuliamųjų, 174 pjaustymo mašinos ir nedideli kiekiai kitų žemės ūkio mašinų bei padargų[30].

Visos šios aplinkybės skatino, be pagalbos kaimynams darbo jėga, ieškoti ir kitų būdų menkam žemės ūkio techniniam aprūpinimui įveikti. Antai 1942 m. rugpjūčio 3 d. generalkomisaras A. von Rentelnas išleido „Potvarkį dėl 1942–1943 m. derliaus javų kūlimo“, kuriuo įpareigojo visų kuliamųjų mašinų savininkus savo kūlimo komplektus su varomosiomis mašinomis ir prie jų priklausančius įrengimus, įrankius, transmisijos diržus ir kt., apskrities viršininkui pareikalavus, už nustatytą atlyginimą leisti naudoti kolektyvinio kūlimo reikalams. Kūlimo komplektų savininkai įpareigoti duoti ir aptarnaujantį personalą, mašinistus. Jei mašinistas buvo kartu ir ūkininkas, valsčiaus viršaitis, kurio valsčiuje buvo to ūkininko ūkis, turėjo pasirūpinti, kad to ūkininko ūkio darbus dirbtų kaimynai[31]. Panašios nuostatos pakartotos ir 1943 m. rugsėjo 17 d. Lietuvos generalkomisaro A. von Rentelno „Parėdyme dėl 1943 metų derliaus javų kūlimo“[32]. Pažymėtina, kad kūlikams, taip pat kuliamųjų mašinų savininkams už kūlimą buvo atlyginama pinigais ir vadinamaisiais premijiniais taškais.

1942 m. birželio 17 d. vidaus reikalų generalinis tarėjas Petras Kubiliūnas kartu su darbo ir socialinių reikalų generaliniu tarėju Jonu Paukščiu išleido bendrą „Potvarkį dėl darbo prievolės kuro gamyboje, žemės ūkyje ir susisiekime Lietuvos Generalinėje srityje“, kuriuo Lietuvos gyventojams oficialiai paskelbė apie darbo prievolės įvedimą darbams dur-

[26] Statistische Berichte für das Ostland. Riga, 1943, Nr. 11/12, S. 359.

[27] Ten pat, 1944, Nr. 1/4, S. 93–94.

[28] Duomenys apie Vilniaus apygardą paimti iš: Statistische Berichte für das Ostland. 1943, Nr. 11/12, S. 359; 1944, Nr. 1/4, S. 93.

[29] 1942 m. kovo 19 d. tarpžinybinio pasitarimo žemės ūkio našumo palaikymo bei ūkininkų būklės pagerinimo reikalu protokolas // LCVA. F. R-1314, ap. 1, b. 394, l. 5–6.

[30] 1944 m. balandžio 24 d. „Lietūkio“ žemės ūkio mašinų ir trąšų skyriaus 1943 metų veiklos ataskaita // LCVA. F. 599, ap. 6, b. 373, l. 1–2.

[31] Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1942, Nr. 38, S. 490.

[32] Ten pat, 1943, Nr. 40, S. 423–424.

pynuose, miškuose, žemės ūkiuose ir susisiekime. Buvo nustatyta darbo prievolės trukmė – 6 savaitės; tiesa, iš to laiko buvo atskaitomas talkininkui priklausančių atostogų laikas, kurį jis galėjo išnaudoti poilsiui. Prievolę reikėjo atlikti iki lapkričio 1 d. Minėtu potvarkiu darbo prievolę privalėjo atlikti: 1) visų įstaigų ir įmonių tarnautojai; 2) laisvųjų profesijų asmenys, išskyrus medicinos darbuotojus; 3) 1 ir 2 punktuose nurodyti vyrai bedarbiai ir neturintys nuolatinio darbo; 4) aukštųjų mokyklų klausytojai; 5) tais metais baigę vidurines ir specialiąsias mokyklas moksleiviai; 6) visi asmenys, kurie 1939, 1940 ir 1941 m. dirbo durpynuose, nesvarbu, kur jie potvarkio paskelbimo metu dirba. Pastarieji privalėjo tuojau registruotis darbui artimiausioje durpių gamykloje; 7) visi asmenys, kurie 1939, 1940 ir 1941 m. dirbo miškakirčiais, nesvarbu, kur jie potvarkio paskelbimo metu dirba. Pastarieji asmenys privalėjo tuojau registruotis darbui artimiausioje miško kirtimo vietoje.

Darbo prievolė nebuvo taikoma: 1) sveikatos, žemės ūkio, susisiekimo, transporto, kuro gamybos įstaigų ir įmonių abiejų lyčių tarnautojams ir kitų įstaigų ar įmonių nepakeičiamiems tarnautojams, taip pat aukštųjų mokyklų klausytojams ir mokiniams, atliekantiems privalomąją praktiką; 2) moterims, turinčioms nors vieną jaunesnį kaip 17 metų amžiaus vaiką; 3) moterims iki 17 ir daugiau kaip 50 metų amžiaus.

Įstaigos, įmonės bei atskiri asmenys (ūkininkai), turintys teisę samdytis talkininkų darbo jėgą, turėjo kreiptis į Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio burmistrą, kitur – į apskrities viršininką ir nurodyti, kiek, kuriam laikui ir kuriems darbams talkininkų pageidauja. Talkininkams už darbą privalėjo mokėti darbovietės. Potvarkio 6 paragrafas skelbė: „Darbo prievolę turi atlikti ne mažiau kaip 50 proc. visų įstaigose ar įmonėse dirbančiųjų tarnautojų. Prievolė atliekama pamainomis taip, kad pirmoje ir antroje pamainoje būtų ne mažiau 20 proc. visų įstaigose ar įmonėse dirbančiųjų tarnautojų."

Visų įstaigų ir įmonių vadovai privalėjo iki birželio 23 dienos sudaryti ir pristatyti turinčiųjų atlikti darbo prievolę sąrašus: Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio – burmistrams, kitose vietose – apskričių viršininkams. Nedirbantys įstaigose ir įmonėse (pvz., laisvųjų profesijų asmenys ir kt.), gyvenantys Kaune, Vilniuje, Šiauliuose ir Panevėžyje, iki birželio 23 dienos privalėjo prisiregistruoti pas savo miesto burmistrą; gyvenantys kitur – iki tos pačios dienos privalėjo įsiregistruoti vietos savivaldybėje, kuri iki birželio 26 dienos turėjo pristatyti sąrašus apskrities viršininkui.

Asmenys, atlikę darbo prievolę, privalėjo gauti pažymėjimus apie atlikto darbo pobūdį ir išdirbtą laiką iš tų darboviečių, kuriose atliko prievolę. Ūkininkų išduoti pažymėjimai turėjo būti paliudyti seniūnų. Gauti pažymėjimai apie darbo prievolės atlikimą turėjo būti pristatyti tų įstaigų ar įmonių vadovams, kurie buvo išdavę laikinus darbo pažymėjimus pagal darbo ir socialinių reikalų generalinio tarėjo 1942 m. gegužės 2 d. vykdomąjį potvarkį. Asmenys, neatlikę minėtos darbo prievolės, turėjo būti baudžiami priverčiamųjų darbų stovykla iki 30 mėnesių. Be to, jiems galėjo būti atimta teisė tarnauti įstaigose ir valstybinėse įmonėse ar verstis laisva profesija[33].

Jau 1942 m. balandį atkreiptas dėmesys į mokinius. Spaudoje pasirodė pranešimas, kuriame skelbta: „Numatant, kad šią vasarą žemės ūkiui gali būti didesnis darbininkų pareikalavimas, reikia paskatinti moksleivius vasaros atostogų metu vykti į kaimus ir talkinin-

[33] Potvarkis dėl darbo prievolės kuro gamyboje, žemės ūkyje ir susisiekime Lietuvos Generalinėje Srityje // Į Laisvę. 1942, rugpjūčio 14, Nr. 188 (349), p. 6.

kauti žemės ūkio darbuose. Šio tikslo siekiant, mokyklų direktoriai prašomi ligi mokslo metų pabaigos suruošti moksleiviams keletą atitinkamo turinio paskaitų. Žemės Ūkio Rūmams pritariant, paskaitų lektoriais, jei yra reikalo, gali būti kviečiami vietos agronomai. Atskiro aplinkraščio nebus."[34]

Vėliau matant, kad vien paraginimo moksleiviams noriai talkininkauti žemės ūkyje nepakaks, jie įpareigoti imtis šių darbų. Generalinis švietimo tarėjas, susitaręs su generaliniu vidaus reikalų tarėju, paskelbė, jog visų aukštųjų, vidurinių ir specialiųjų mokyklų klausytojai bei mokiniai, ne jaunesni kaip 15 metų, ir tų mokyklų mokytojai įpareigoti 1942 m. vasarą atlikti 7 savaičių žemės ūkio darbo prievolę. Nuo šios prievolės buvo atleidžiami: 1) aukštųjų mokyklų vyresnysis mokslinis personalas ir tie jaunesnieji mokslinio personalo nariai, kurie skaito privalomuosius kursus ar yra reikalingi klinikų, laboratorijų ir panašių įstaigų darbui; 2) mokyklų direktoriai; 3) miestų ir valsčių centrinių pradžios mokyklų vedėjai, taip pat kitų didesnių pradžios mokyklų vedėjai, jeigu tose mokyklose neliktų laisvų nuo darbo prievolės žemės ūkyje mokytojų, kurie galėtų pavaduoti vedėjus; 4) ištekėjusios moterys, turinčios jaunesnių kaip 15 metų vaikų; 5) negalį dėl silpnos sveikatos dirbti fizinio darbo asmenys, jeigu pristato miesto ar apskrities gydytojo arba viešosios gydymo įstaigos atitinkamą liudijimą; 6) vyrai, turintys daugiau nei 50, ir moterys, turinčios daugiau nei 45 metus amžiaus; 7) asmenys, kurie vasaros metu lankys Švietimo vadybos organizuotus kursus ar tuose kursuose dėstys; 8) aukštųjų ir specialiųjų mokyklų klausytojai ir mokiniai, kurie vasarą atlieka privalomąją praktiką, ir vadovaujantieji tai praktikai; 9) tie klausytojai ir moksleiviai, kurie dirbs įstaigose ar įmonėse ne mažiau kaip 48 valandas per savaitę; 10) vidurinių ir specialiųjų mokyklų mokiniams, kurie atostogų pabaigoje laikys stojamuosius ar pataisomuosius egzaminus, darbo prievolės laikas buvo sutrumpintas iki 5 savaičių[35].

Kad moksleiviai rimčiau padėtų žemės ūkyje, tiems skyriams, kursams ir klasėms, kurie neturėjo laikyti egzaminų, mokslas turėjo baigtis ne birželio 15 d., kaip buvo įprasta Lietuvos mokyklose, bet gegužės 30 d. Tačiau ir visi kiti moksleiviai turėjo būti paleisti atostogų ne vėliau kaip birželio 16 d., kada privalėjo išvykti atlikti darbo prievolės.

Ši žemės ūkio darbų prievolė buvo atliekama savame valsčiuje, o esant prievolininkų pertekliui – gretimuose tos pačios apskrities valsčiuose. Reikalingą darbo jėgos skaičių į atskirus ūkius paskirstydavo mokyklų direktoriai (pradžios mokyklų mokytojus – vyr. inspektoriai), susitarę su viršaičiais. Į tą vietą, kur susidarydavo didesnis vienos mokyklos mokinių skaičius, buvo paskiriamas bent vienas tos mokyklos mokytojas, kuris buvo įpareigotas stebėti dirbančiųjų mokinių elgesį. Paskirtiems į ūkius moksleiviams ir mokomajam personalui mokyklos vadovybės išduodavo atitinkamus pažymėjimus. Tiek moksleiviams, tiek mokytojams už darbą atlyginimas nebuvo mokamas, tik duodama to paties maisto, kurio gaudavo visi kiti dirbantieji ūkyje. Į darbovietę mokytojai ir moksleiviai vykdavo ir grįždavo savo lėšomis. Vietinė administracija pageidavo, kad ūkininkai, jei tai įmanoma, duotų darbininkams darbo drabužius ir avalynę.

Grįždami rudenį į mokyklą visi moksleiviai ir mokytojai, dirbę tiek svetimuose, tiek savo tėvų ar giminių ūkiuose, privalėjo pristatyti vie-

[34] Gimnazijų, progimnazijų ir specialinių mokyklų direktoriams pranešimas dėl moksleivių vasaros atostogų // Į Laisvę. 1942, balandžio 29, Nr. 99 (260), p. 2.

[35] Moksleiviai ir mokomasis personalas talkininkaus ūkiuose // Į Laisvę. 1942, gegužės 20, Nr. 117 (278), p. 3.

tos viršaičio pažymėjimą, kad vasaros atostogų metu darbo prievolę atliko sąžiningai dirbdami visus skirtus ūkio darbus. Pažymėjimų nepristatę mokytojai buvo žeminami tarnyboje, kai kuriais atvejais net atleidžiami iš tarnybos, o moksleiviai šalinami iš mokyklų.

Šios akcijos rezultatai buvo prastoki. Pirma, didžioji jaunimo dalis ir be jokių potvarkių vasarą grįždavo į tėvų ūkius ir ten su visais namiškiais dirbdavo. Antra, ūkininkai iš atvykusių pas juos dirbti miestiečių – dažniausiai giminių ir pažįstamų vaikų – kokio nors iš tiesų našaus darbo nelaukė ir nereikalavo. Kadangi tiems jaunuoliams reikėjo pažymėjimų, jog darbo prievolę atliko, juos kiek dirbusius ar net ir visai piršto nepakrutinusius tokiais popieriais aprūpindavo. Užsiregistravusių darbo prievolei buvo ne tiek jau ir daug: 6 544 prievolininkai, iš kurių 5 391 (82,4 proc.) vyko dirbti į savo tėvų ar giminių ūkius. Be to, vasaros darbų prievolę buvo galima atlikti dirbant kai kuriuos kitus darbus. Pavyzdžiui, Marijampolės, Pavenčių ir Panevėžio cukraus fabrikams buvo reikalingi cukrinių runkelių pasėlių tikrintojai. Šį darbą galėjo atlikti ir mokytojai, studentai bei aukštesniųjų klasių moksleiviai, o čia plušant išbūtas laikas buvo įskaitomas į privalomą talkininkavimą žemės ūkyje. Be to, už šių pasėlių priežiūrą mokėtas atlyginimas, kurio kiti talkininkai negaudavo. Žemės ūkio departamentas kviesdavo žemės rūšiuotojus, kuriais galėjo dirbti ne tik agronomai, bet ir dirvožemio mokslo egzaminus išlaikę būsimieji agronomai ir miškininkystės studentai. Moksleiviai darbo prievolę galėjo atlikti Statistikos valdyboje, kuriai reikėjo talkininkų tvarkyti neseniai įvykusio gyventojų surašymo duomenis. Taigi visi šie darbai mažino skaičių tų, kurie vasaros darbo prievolę atliko plūkdamiesi laukuose[36].

1942 m. rugpjūčio 19 d. švietimo generalinio tarėjo Prano Germanto parėdymu nurodyta, kad visi mokytojai ir mokiniai, išskyrus Kauno ir Vilniaus miestų visų mokyklų (universitetų, gimnazijų ir kitų mokyklų) mokytojai ir moksleiviai vyrai, turintys 17 metų ar daugiau, ir toliau pasilieka savo darbo vietose žemės ūkyje ar kuro gamyboje iki 1942 m. rugsėjo 15 d. Ne jaunesni kaip 14 metų moksleiviai, mokytojos, neturinčios vaikų, jaunesnių kaip 14 metų, mokytojai ir kiti asmenys, lankę vasaros kursus mokytojams ir juose dėstę; moksleiviai, atlikę vasarą privalomąją praktiką ir asmenys, vadovavę praktikai – kurie švietimo generalinio tarėjo 1942 m. gegužės 25 d. aplinkraščiu Nr. 8 271 „Dėl moksleivių ir mokomojo personalo darbo ūkiuose vasaros atostogų metu“ nebuvo įpareigoti atlikti darbo prievolę žemės ūkyje, nuo 1942 m. rugpjūčio 24 d. iki rugsėjo 15 d. privalėjo dirbti į derliaus nuėmimo darbą žemės ūkiuose, įsiregistravę vietos miestų ar valsčių savivaldybėse, o Kauno, Vilniaus, Panevėžio ir Šiaulių miestuose – darbo įstaigose. Mokslas visose mokyklose turėjo prasidėti nuo rugsėjo 21 dienos. Nurodyta, kad Kauno ir Vilniaus mokyklų moksleiviai, laiku neatvykę įsiregistruoti, šalinami iš mokyklų[37].

1942 m. rugpjūčio 11 d. vidaus reikalų generalinis tarėjas P. Kubiliūnas kartu su darbo ir socialinių reikalų generaliniu tarėju J. Paukščiu išleido „Potvarkį dėl Lietuvos generalinės srities miestų gyventojų talkininkavimo derliaus nuėmime“, kuriuo įvedė miestų gyventojams darbo prievolę nuimant derlių. Ši prievolė apėmė visus Lietuvos generalinės srities vyrus nuo 14 iki 48 metų ir moteris nuo 14 iki 45 metų, gyvenusius burmistrų vadovaujamuose miestuose. Prievolės laikas – keturios savaitės. Talki-

[36] Gražiūnas A. Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944. Vilnius, 1996, p. 312–313.

[37] Mokytojų ir moksleivių darbo prievolės pratęsimas ir papildymas // Į Laisvę. 1942, rugpjūčio 19, Nr. 192 (353), p. 2.

ninkavimo prievolė nelietė: 1) moterų, žindančių kūdikius arba turinčių 2 ar daugiau vaikų iki 14 metų, nėščių moterų ir ligonių, turinčių valdinių įstaigų gydytojų pažymėjimus. Gydytojų ir slaugytojų personalo šios prievolės taip pat nelietė. Talkininkavimo prievolės paliesti asmenys 1942 m. rugpjūčio 18 d. privalėjo registruotis pas savo burmistrus, o Kauno, Vilniaus, Šiaulių ir Panevėžio miestuose – arbeitsamtuose. Registracija netaikyta visiems dirbantiesiems įstaigose ir įmonėse. Įstaigų ir įmonių vadovai iki 1942 m. rugpjūčio 18 d. turėjo sudaryti šių asmenų sąrašus ir pristatyti juos atitinkamiems burmistrams ir arbeitsamtams. Talkininkai buvo atlyginami pagal nustatytas tarifų normas. Atskiro ūkio valdytojas buvo įpareigotas aprūpinti talkininkus nakvyne ir maistu. Atlikusiems talkininkavimo nuimant derlių prievolę, buvo išduodami pažymėjimai, kurie privalėjo būti rūpestingai saugomi. Nevykdantys šio potvarkio buvo baudžiami priverčiamųjų darbų stovykla ne mažiau kaip tris mėnesius[38].

Siekdami kuo daugiau sumobilizuoti darbo jėgos iš kaimų į priverstinius darbus Vokietijoje bei transporto ir kitas pagalbines tarnybas, okupaciniai valdžios organai nustatė Lietuvos žemės ūkiuose konkrečias darbo jėgos normas. Antai pagal Lietuvos generalkomisaro A. von Rentelno 1943 m. gegužės 10 d. „Parėdymą patenkinti darbo jėgų pareikalavimui žemės ūkyje“, buvo nustatytos tokios darbo jėgos normos (įskaitant šeimos narius), imant pagal atskiras apskričių grupes:

Ūkio dydis naudingo ploto ha	*I apskričių grupė*	*II apskričių grupė*	*III apskričių grupė*
0,1–1	1 darbo jėga 3 dienoms per savaitę		
1–2	1 darbo jėga 4 dienoms per savaitę		
	darbo jėga	darbo jėga	darbo jėga
2–3	1	1	1
3–5	1	1	1
5–7	1,5	1,5	1,5
7–10	2	2	2
10–15	3	3	2,5
15–20	3,5	3,5	3
20–25	4	4	3
25–30	4,5	4	3,5
30–35	5	4,5	4
35–40	5,5	5	4,5
40–45	6	5,5	5
45–50	7	6	5,5
50–60	7,5	6,5	6
60–70	8	7	6,5
70–80	9,5	8	7
80–90	11	9	8
90–100	12	10	9
daugiau kaip 100	kiekv. 8 ha 1 darbo jėga	kiekv. 10 ha 1 darbo jėga	kiekv. 13 ha 1 darbo jėga

[38] Potvarkis dėl Lietuvos generalinės srities miestų gyventojų talkininkavimo derliaus nuėmime // Į Laisvę. 1942, rugpjūčio 14, Nr. 188 (349), p. 6.

Pirmą apskričių grupę sudarė Biržų, Kauno, Kėdainių, Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Vilkaviškio, antrą – Kretingos, Lazdijų, Mažeikių, Alytaus, Zarasų, Raseinių, Rokiškio, Šakių, Tauragės, Telšių, Ukmergės, Utenos, trečią – Ašmenos, Eišiškių, Švenčionių, Trakų, Vilniaus apskritys.

Visos darbo jėgos buvo laikomi visi sveiki asmenys – šeimos nariai ir samdiniai, turintys daugiau kaip 14 metų. Jeigu ūkiuose buvo darbingų asmenų daugiau kaip leido nurodytos normos, jie privalėjo registruotis arbeitsamte ir vykti į darbą ten, kur buvo paskirti. Kumečių žmonoms buvo nustatyta mažiausia 150 dienų arba 1 400 darbo valandų norma tame pačiame dvare, kur dirbo vyras, arba kitame ūkyje[39].

Pagal pirmiau pateiktas okupantų nustatytas darbo jėgos žemės ūkyje normas, apie trečia dalis visų Lietuvos kaimo gyventojų buvo laikomi „neužimtais" ir privalėjo gauti arbeitsamto paskyrimą darbo prievolei atlikti kur nors kitur[40].

Kontroliuoti darbo jėgą žemės ūkyje turėjo padėti specialiai įvesta žemės ūkio apskaitos tvarka – žemės ūkio lapas. Lietuviškosios savivaldos žemės ūkio generalinio tarėjo ir vidaus reikalų generalinio tarėjo 1942 m. rugpjūčio 6 d. potvarkiu, kiekvienam žemės ūkiui buvo valsčių viršaičių užvestas žemės ūkio lapas, į kurį pirmą kartą žinias surašė specialūs viršaičių paskirti surašinėtojai, o paskui tas žinias tikslino viršaičio įstaiga. Vienas iš pirmųjų šios apskaitos uždavinių buvo smulkus visų kiekviename ūkyje gyvenančių asmenų suregistravimas. Į tą lapą buvo surašomi visi vyresni kaip 14 metų šeimos nariai, samdomieji darbininkai ir apskritai visi tame ūkyje gyvenantys darbingi asmenys, nuolatinį ir nenuolatinį darbą turintys asmenys. Šią apskaitą okupacinės valdžios organai naudojo priverstiniam darbo jėgos verbavimui ir paskirstymui[41].

Viena iš labiausiai Lietuvos gyventojus varginusių prievolių – tai reichskomisaro H. Lohsės 1942 m. sausio 26 d. potvarkiu ūkininkams įvesta rankų ir vežimo darbų prievolė. Tokių darbų iš ūkininkų, kaip skelbė potvarkis, galėjo būti reikalaujama, vykdant viešo ar šiaip bendruomeninio pobūdžio uždavinius, kertant medžius, kasant durpes, taisant kelius ir t. t. Ūkininkas juos atlikti turėjo su savo įrankiais bei vežimo priemonėmis: arkliais, rogėmis ir pan. Ūkininkus ypač vargino vežimo darbai arba kitaip vadinamos pastotės. Už šios prievolės nevykdymą grėsė kalėjimas iki šešių mėnesių ir piniginė bauda arba viena kuri iš šių bausmių[42]. Pastočių buvo reikalaujama gana dažnokai ir jų poreikis nuolat didėjo. Antai 1942 m. Lietuvoje atliktų pastočių dienų skaičius buvo 1,28 mln., o 1943 m. – jau 2,52 mln.[43] Alytaus apskrities viršininko 1943 m. gruodžio 13 d. rašte žemės ūkio generaliniam tarėjui sakoma: „Ūkininkai tiek apsunkinti miško medžiagos išvežimu, kad prie geriausių norų negalėjo taip staigiai savo javų iškulti ir laiku prievolę atlikti."[44]

Žemės ūkis buvo ne vienintelė šalies ūkio sritis, dominusi okupantus. Naciai buvo užsimoję kuo daugiau pasipelnyti iš Lietuvos miškų – ir karo reikalams, ir išvežant medieną į Reichą. Ne tik vokiečiams, bet ir patiems lie-

[39] Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1943, Nr. 19, S. 160–162.

[40] *Bulavas J.* Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, p. 135.

[41] Ten pat; Lietuvos generalinės srities žemės ūkio lapui vesti instrukcija [1942 m.] // LCVA. F. R-1610, ap. 1, b. 31, l. 48; Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1943 m. birželio 4 d. aplinkraštis Nr. 65 apskričių viršininkams ir valsčių viršaičiams // LCVA. F. R-1610, ap. 1, b. 31, l. 208.

[42] Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen. 1942, Nr. 6, S. 57–60.

[43] Statistische Berichte für das Ostland. 1944, [Nr. 5/6], S. 215.

[44] LCVA. F. R-1610, ap. 1, b. 16, l. 150.

tuviams be padarinės miško medžiagos rūpėjo dar ir kuras, kurio anglies importui nutrūkus reikėjo pasitelkti bemaž tik iš miškų ir durpynų. Todėl darbo jėgos miško medžiagai ir kurui parengti klausimas okupacijos laiku buvo labai aktualus. Nors miško medžiagos paruošos pirmiausia domino pačius vokiečius, nes jie kone visą padarinę medžiagą pasiimdavo sau, šį darbą atlikti buvo įpareigoti patys lietuviai – Miškų departamentas. Iš pradžių miškų administracija bandė verstis šiems darbams laisvai samdydama kirtėjus ir vežikus, tačiau savo noru šių darbų mažai kas ėmėsi dėl vokiečių nustatytų mažų atlyginimų[45].

Jau minėjome, kad 1942 m. birželio 17 d. vidaus reikalų generalinis tarėjas P. Kubiliūnas kartu su darbo ir socialinių reikalų generaliniu tarėju J. Paukščiu išleido bendrą „Potvarkį dėl darbo prievolės kuro gamyboje, žemės ūkyje ir susisiekime Lietuvos generalinėje srityje". Papildomai savo 1942 m. rugpjūčio 14 d. potvarkiu vidaus reikalų generalinis tarėjas minimą darbo prievolę praplėtė visiems darbininkams ir amatininkams[46]. Buvo reikalaujama per šešias savaites, skirtas darbo prievolei atlikti, pagaminti ne mažiau kaip 25 kietmetrius malkų arba padaryti kitą atitinkamo kiekio darbą.

Šiai prievolei sėkmingiau įvykdyti vokiečiai parūpino tam tikrą kiekį įrankių, nors tai jiems prastai sekėsi. Kadangi Vokietijoje tų dalykų taip pat trūko, vokiečiai visa tai rankiojo savo okupuotuose kraštuose ir siuntė į Lietuvą. Šitaip buvo gauta skirtingų tipų ir įvairių kraštų gamybos kirvių ir pjūklų. Gautus įrankius taip pat dar reikėjo paruošti naudojimui[47]. Antai 1942 m. birželio 11 d. dienraštis „Į Laisvę" skelbė: „Miškų Departamentas priima iki š. m. birželio 13 d. pasiūlymus išgaląsti ir apsodinti ant kirvakočių 3 000 krivių ir paruošti darbui 1 500 pjūklų. Siūlyti: Kęstučio g. 15, kamb. 3, telef. 2 48 75. Miškų Departamentas"[48]. Taigi tie kirviai ir pjūklai vokiečiams ne kažin kiek gelbėjo.

Darbo prievolės įvedimą kurui bei malkoms gaminti ar miškui kirsti vidaus reikalų ir darbo bei socialinių reikalų generaliniai tarėjai, papildydami ankstesnius nuostatus bei juos sugriežtindami, dar kelis kartus pakartojo 1942 m. spalio 24 d. „Potvarkiu dėl darbo prievolės įvedimo miško kirtimo darbams" iš esmės pakartojo šiuo reikalu savo ankstesnį potvarkį. Kitu savo 1943 m. balandžio 8 d. „Potvarkiu dėl darbo prievolės kurui gaminti Lietuvos generalinėje srityje 1943 metais" minėti vietinės savivaldos generaliniai tarėjai darbo prievolę žymiai išplėtė, būtent pailgino laiką iki 8 savaičių, nustatė tos prievolės vykdymo laikotarpį nuo 1943 m. balandžio 20 d. iki tų pačių metų lapkričio 30 d. ir, be ankstesniu (1942 m. birželio 17 d.) potvarkiu įtrauktų į darbo prievolininkų sąrašą gyventojų kategorijų, šiuo potvarkiu papildomai įpareigojo kuro prievolę atlikti: a) aukštųjų mokyklų mokomąjį ir administracinį personalą ir b) gimnazijų ir specialiųjų mokyklų mokytojus[49].

Be padarinės miško medžiagos ruošimo, labai aktualus buvo kuro klausimas. Norėdami sutaupyti miško medžiagos, ir lietuviai, ir vokiečiai atkreipė dėmesį į durpynus. Tuo rūpinosi Valstybinis durpių pramonės trestas. 1943 m. vis labiau įsigalint vokietinimui, generalkomisaras A. von Rentelnas šį trestą perkrikštijo į „Torf – Industrie – Zentra-

[45] *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 316.

[46] *Bulavas J.* Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, p. 136.

[47] *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 316.

[48] Skelbimas // Į Laisvę. 1942, birželio 11, Nr. 135 (296), p. 5.

[49] *Bulavas J.* Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, p. 136–137.

le“ (lietuviškai – „Durpių pramonės centras“). Tresto būstinė buvo Kaune, o durpynams administruoti įkurtos septynios direkcijos[50].

Krašto kuro reikmėms patenkinti reikėjo 5 mln. kietmetrių medienos. Įvedant kuro gamybos prievolę, planuota iš durpynų iškasti apie 500 tūkst. t durpių, kurios turėjo atstoti 1,25 mln. kietmetrių medienos. Valdiniuose miškuose planuota iškirsti 3,25 mln. kietmetrių medienos. Tačiau gaminti kurą ir kasti durpes sekėsi gana sunkiai. Kaunui aprūpinti kuru reikėjo apie 10 tūkst. darbininkų, o 1942 m. vasarą miškuose dirbo tik 4 tūkst. Jie paruošė 1 000 500 kietmetrių malkų. Durpynuose tuo pačiu metu dirbo 2 720 žmonių. Jie iškasė 30 tūkst. t durpių[51]. Ypač sunkiai durpes kasti sekėsi Valstybiniam durpių pramonės trestui. Visų pirma produktyviam darbui atlikti trūko įrankių, antra – darbo jėgos[52]. Lietuvos generalkomisariatas 1943 m. pavasarį planavo suorganizuoti 8 tūkst. miško kirtėjų laisvos samdos pagrindu. Iki vasaros pavyko užverbuoti 5 tūkst. darbininkų, tačiau šie vyrai nebuvo atleisti nuo mobilizacijų, dėl to prasidėjo masinis užverbuotųjų bėgimas ir slapstymasis. Miško kirtėjų sumažėjo nuo 5 iki 3 tūkst. ir planas suorganizuoti 8 tūkst. darbininkų sužlugo[53].

1944 m. kovo 9 d. „Potvarkiu dėl darbo prievolės malkoms gaminti“ vidaus reikalų ir darbo bei socialinių reikalų generaliniai tarėjai pagal okupantų duotus totaliniam karui vesti parėdymus, darbo prievolę išplėtė – įpareigojo ją atlikti visus vyrus nuo 15 iki 65 metų amžiaus ir moteris nuo 16 iki 50 metų. Pažymėtina, kad už šios prievolės darbus joks atlyginimas nebuvo mokamas[54].

Prievartinis Lietuvos gyventojų vežimas darbams į Vokietiją

Vienas svarbiausių nacių darbo politikos užimtuose kraštuose tikslų buvo prievartinis vietos gyventojų vežimas darbams į Vokietiją. Žmonės darbams į Vokietiją ypač intensyviai buvo vežami 1943 m., tačiau verbavimas ir mobilizacijos prasidėjo dar 1941 m. vasarą. Karo pradžioje į okupuotas Sovietų Sąjungos sritis buvo pasiųstos Hermanno Göringo vadovaujamo Ekonominio Rytų štabo ūkio inspekcijos ir komandos. 1941 m. liepos pradžioje į Kauną atvyko mjr. Linckės vadovaujama komanda. Ji ėmė registruoti bedarbius ir organizuoti įvairius privalomuosius darbus. Liepos 15 d. Linckės ūkio komanda pradėjo verbuoti darbininkus derliaus nuėmimo darbams Rytprūsiuose. Suvilioti trumpalaikio ir gerai apmokamo darbo pažadų, 1941 m. liepą–rugpjūtį į Rytprūsius iš Lietuvos išvyko apie 12 tūkst. darbininkų[55]. Tarp išvykusiųjų buvo nemažai tų, kuriuos sovietinės okupacijos metu rusai buvo paskyrę vienokiais ar kitokiais savo pareigūnais arba kurie buvo įstoję į komunistines organizacijas (komjaunimą ir pan.) ir aktyviai dalyvavo jų veikloje. Kadangi šie žmonės buvo sunerimę dėl savo likimo, troško bent laikinai pasišalinti iš Lietuvos, kurioje ta savo veikla pasireiškė[56].

Vokiečių civilinei valdžiai perėmus Baltijos šalis iš karinės valdžios, Ekonominio Rytų štabo inspekcijos ir komandos perėjo civilinės

[50] *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 318.

[51] *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944). Vilnius, 1998, p. 345.

[52] *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 319.

[53] *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 345.

[54] *Bulavas J.* Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, p. 137.

[55] *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 370–371.

[56] *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 349.

valdžios žinion – arbeitsamtams. 1941 m. Lietuvos gyventojai nebuvo masiškai vežami darbams į Vokietiją (išskyrus savanorišką vykimą į Rytprūsius nuimti derliaus). Padėtis pasikeitė 1941 m. žiemą, kai vermachtas pralaimėjo prie Maskvos. Trečiojo reicho vadovybei pasidarė aišku, kad nepavyks išvengti ilgo ir sunkaus karo. Tokio karo sėkmę turėjo nulemti žmonių ir žaliavų ištekliai. 1941 m. gruodį į Baltijos šalis (Ostlandą) buvo pasiųstos šešios specialios darbo jėgos verbavimo komisijos, iš jų dvi į Lietuvą, būtent: Heseno – į Vilnių, Saksonijos – į Kauną. Komisijoms buvo įsakyta nustatyti joms skirto rajono ekonominį pajėgumą, išvežtinų į reichą žmonių kontingentus. Vilniaus mieste ir apskrityje, Trakų, Švenčionių ir Alytaus apskrityse darbininkus verbavo Heseno komisija, kitose Lietuvos apskrityse – Saksonijos komisija[57]. Komisijos atsivežė instrukcijas, ką reikia daryti okupuotose teritorijose. Gydytojams jose buvo įsakyta tučtuojau atrinkti tinkamus išvežti sovietinius karo belaisvius ir juos geriau maitinti. Buvo nurodyta imti ir dirbančius darbo komandose, kurias turėjo pakeisti civiliai darbininkai. Tačiau karininkai, komisarai ir belaisviai, turintys aiškių azijietiškų bruožų, turėjo būti sušaudomi vietoje. Komisijoms buvo nurodyta išaiškinti atitinkamo rajono ekonominį pajėgumą, kiek ir kokių vietos darbininkų galima išvežti, buvo siūloma iš pradžių verbuoti laisvanoriškai, o vėliau verbavimą sieti su maisto produktų išdavimu ir darbu. Kiekvienai komisijai liepta rinkti žmones iš jai skirto rajono savo arbeitsamtams[58].

Mėgindami išjudinti reikalą, vokiečiai suorganizavo plačią propagandinę akciją. Pirmiausia lietuvių žurnalistai buvo vežiojami po Vokietiją ir jiems rodomos pramonės įmonės, kuriose turėjo dirbti verbuojami lietuviai darbininkai. Be to, žurnalistai galėjo įsitikinti, kaip gyvena gamyklose jau dirbantys svetimšaliai darbininkai. 1942 m. pradžioje Lietuvos spaudoje pasirodė keliolika straipsnių apie tas vokiečių įmones ir jose dirbančių užsieniečių darbo bei gyvenimo sąlygas. Ypač daug rašyta apie Saksoniją, nes lietuvius darbininkus buvo numatyta gabenti į Saksonijos pramonės įmones. Tokių marionečių žurnalistų pastangomis nepasitenkinta. Vėliau spausdinti Profesinių sąjungų centro biuro reikalų vedėjo dr. J. Steponaičio straipsniai, pilni politinės agitacijos. Be propagandos spaudoje, Kaune, Vilniuje, Šiauliuose ir kituose Lietuvos miestuose imta šaukti darbininkų susirinkimus, kuriuose žmonės buvo agituojami vykti dirbti į Vokietiją. Kad ši agitacija būtų veiksmingesnė, prieš šios akcijos pradžią į Vokietiją dar buvo nugabenta lietuvių delegacija. Jai parodytos Vokietijos pramonės įmonės ir jos darbininkų gyvenimo sąlygos. Šios delegacijos nariai tuose susirinkimuose turėjo žmonėms paliudyti, jog Vokietijoje užsieniečių darbininkų darbo ir gyvenimo sąlygos yra gana geros[59].

Nors okupacinė valdžia vis intensyviau (per spaudą, radiją, susirinkimus) ragino Lietuvos gyventojus vykti dirbti į reichą, „savanorių" mažėjo. Generalinis darbo jėgos tvarkymo įgaliotinis Fritzas Sauckelis reikalavo vis daugiau darbininkų iš Lietuvos[60]. 1942 m. gegužės 2 d. generalinis tarėjas J. Paukštys išleido „Potvarkį dėl privalomo talkininkavimo Reicho karo pramonėje". Pagal jį visi Lietuvos vyrai nuo 17 iki 45 metų ir visos moterys nuo 17 iki 40 metų privalėjo užsiregistruoti arbeitsamtuose. Nuo

[57] *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 371–372.

[58] *Rukšėnas K.* Į vergovę. Vilnius, 1967, p. 17.

[59] *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 349–350.

[60] *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 372–373.

registravimosi prievolės buvo atleidžiami: 1) visi, kurie įmonių ar įstaigų vadovų išduotais pažymėjimais gali įrodyti, jog dirba ne mažiau kaip 48 valandas per savaitę; 2) asmenys, kurie nuolatos dirba žemės ūkyje[61].

1942 m. gegužės 2 d. J. Paukštys kartu paskelbė dar ir kitą potvarkį – „Vykdomąjį potvarkį dėl privalomo talkininkavimo Reicho karo pramonėje". Šiuo potvarkiu buvo atšaukti visi ligi tol išduoti darbo pažymėjimai. Jie turėjo būti pakeisti laikinaisiais. Šiais veiksmais siekta atimti darbo pažymėjimus iš visų tų, kurie, potvarkio leidėjo nuomone, neturėjo nuolatinio darbo arba visai nedirbo, nes tada tokius žmones būtų galima panaudoti darbams Vokietijoje[62].

Apskrityse ir miestuose buvo sudaromos komisijos, kurios kartu su arbeitsamtais privalėjo registruoti žmones darbams Vokietijoje. Generalinis tarėjas J. Paukštys paskirstė išvežtinų žmonių kontingentus Lietuvos miestams ir apskritims. Iš viso buvo numatyta surinkti 30 tūkst. žmonių, iš jų net 10 tūkst. – Vilniuje (Kaune – 2 750, Panevėžyje – 500, Šiauliuose – 400). Lietuvių administracija stengėsi išvežti daugiau ne lietuvių tautybės žmonių (lenkų ir rusų). Vilniaus apygarda privalėjo pristatyti 20 tūkst. darbininkų, o kitos trys apygardos (Kauno, Šiaulių ir Panevėžio) – 10 tūkst.[63] Tačiau greit paaiškėjo, jog paskirstyti kontingentus yra lengviau, negu juos nugabenti į Vokietiją. Nemaža dalis pašauktųjų į arbeitsamtus neatvykdavo, vežami į reichą pabėgdavo iš traukinio ir pan.[64]

Okupantai net ėmėsi gudrybės – spaudoje užsiminė, kad darbininkai, nevykstantys į Vokietiją, gali netrukus likti ir be darbo, ir be duonos. Dr. J. Steponaitis viename savo agitaciniame straipsnyje rašė: „(...) Profesinių Sąjungų Centro Biuras visiškai aiškiai numato, kad netrukus daug darbų mūsų įmonėse turės sustoti, nes baigiasi turimų žaliavų likučiai, o naujų žaliavų iš Vokietijos nebus įmanoma gauti iki pat žygio į Rytus pabaigos, nes visi keliai yra užimti išimtinai kariniams transportams: specialistai ir visi kiti dirbantieji neišvengiamai ilgam laikui liktų be pragyvenimo šaltinio, jei mums nebūtų siūlomas gerai apmokamas darbas Vokietijoje. Kaip nors čia pat be darbo vargstant laukti geresnių laikų būtų visai neišmintinga, nes niekas tokių dykinėtojų nepakęs. Garbingas pasiūlymas daromas vieną kartą, ir juo pasinaudoti reikia pasiryžti nedelsiant (...)."[65]

1942 m. vasarą F. Sauckelio planas išvežti į Vokietiją iš Sovietų Sąjungos 600 tūkst. darbininkų buvo įvykdytas, ir 1942 m. rugpjūčio pabaigoje verbavimo komisijos iš Lietuvos buvo atšauktos. Per pirmąjį verbavimo darbams į Vokietiją etapą (nuo 1942 m. vasario iki rugpjūčio pabaigos) per Vilniaus arbeitsamtą buvo išvežta 8572 žmonės (6507 vyrai ir 2065 moterys). Kiek žmonių buvo išvežta iš Kauno, Šiaulių ir Panevėžio apygardų, tiksliai nežinoma. Spaudoje buvo skelbta, kad nuo 1942 m. kovo 10 d. iki rugpjūčio 15 d. iš minėtų apygardų į Vokietiją buvo išsiųsti septyni transportai. Yra žinoma, kad keturiuose transportuose buvo 1522 darbininkai. Vokiečių saugumo policijos ir SD 1942 m. gruodžio 11 d. pranešime RSHA Berlyne rašoma, kad Lietuvoje buvo pareikalauta 37,5 tūkst. darbininkų darbams Vokieti-

[61] Potvarkis dėl privalomo talkininkavimo Reicho karo pramonėje // Į Laisvę. 1942, gegužės 2, Nr. 102 (263), p. 8.

[62] Vykdymo Potvarkis dėl privalomo talkininkavimo Reicho karo pramonėje // Į Laisvę. 1942, gegužės 2, Nr. 102 (263), p. 8; *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 353.

[63] *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 373.

[64] Ten pat, p. 373–375.

[65] Naujosios Europos pionieriai (Svetimtaučiai Vokietijos įmonėse). Rašo J. Steponaitis, Prof. Saj. Centro Biuro reikalų vedėjas // Į Laisvę. 1942, kovo 7, Nr. 56 (217), p. 5.

joje, bet surinkta tik apie 13 tūkst.[66] Lietuvių darbininkų nesuviliojo net spaudoje aprašytos gana palankios dirbantiesiems Vokietijoje suteikiamos sąlygos[67].

1943 m. pradžioje, vermachtui pralaimėjus Stalingrado mūšį, Vokietija buvo priversta įtempti visas jėgas ir visus turimus išteklius naudoti karo reikalams. Visi galintys kariauti vokiečių vyrai buvo siunčiami į frontą, dėl to labai padidėjo svetimšalių darbininkų poreikis. Buvo sudarytos lietuviškosios mobilizacijos komisijos, kurios kartu su vokiečių mobilizaciniais štabais apskrityse privalėjo vykdyti 1919–1924 m. gimusių vyrų mobilizaciją darbams reiche ir į kariuomenę. Ostlando reichskomisariato III skyriaus duomenimis, nuo 1943 m. kovo iki rugpjūčio civiliniams reikalams buvo sumobilizuota 13 715, o karo reikalams – 15 410 žmonių (iš viso 29 125). Lietuvių administracijos duomenimis, iki 1943 m. spalio 11 d. buvo pašaukta registruotis 104 tūkst. žmonių, iš jų paimta į kariuomenę ir darbams 10 608 vyrai ir 1 087 moterys[68].

Bendrieji okupacinės valdžios įstaigų išleisti parėdymai dėl darbo prievolės įvedimo visiems gyventojams ir visoms šiuo reikalu priemonėms, kaip jau buvo minėta, apėmė ir jaunimą, kartu ir besimokantį. Tačiau tuo nesitenkindami, okupantai vokiečiai į vidurinį mokslą bebaigiantį ir aukštosiose mokyklose studijuojantį jaunimą kreipė ypatingą dėmesį. Jų nuomone, tokį jaunimą, kaip nacionalinės inteligentijos pakaitalą, buvo svarbu atplėšti nuo tautos ir hitlerinio režimo sąlygomis įskiepyti jam paklusnumo okupantams dvasią. Todėl iš visų abiturientų, o 1943 m. kovą uždarius aukštąsias mokyklas ir iš visų studentų buvo reikalaujama atlikti darbo prievolę vadinamojoje reicho darbo tarnyboje Vokietijoje. Šiuo reikalu 1942 m. rugpjūčio 27 d. darbo ir socialinių reikalų generalinio tarėjo „Potvarkiu dėl darbo tarnybos prievolės įvedimo abiturientams Lietuvos generalinėje srityje“, išleistu susitarus su generalkomisaru Lietuvai, abiejų lyčių 1921–1924 metais gimę abiturientai, kurie vidurinę mokyklą baigė 1942 metais ar anksčiau, įpareigojami atlikti vienerių metų darbo prievolę reicho darbo tarnyboje Vokietijoje. Tam visi abiejų lyčių abiturientai privalėjo registruotis arbeitsamtuose arba pas miestų burmistrus ir valsčių viršaičius. Tiktai abiturientai, pripažinti netinkamais reicho darbo tarnybai, jos vietoje privalėjo atlikti vienerių metų pagalbinę darbo tarnybą vietinėse įstaigose arba įmonėse. Reicho darbo tarnybos nebuvo reikalaujama taip pat iš abiturientų, tarnaujančių vokiečių kariuomenėje arba pagalbiniuose savisaugos daliniuose. Nevykdantiems minėtų įpareigojimų grėsė bausmė – ne mažiau kaip dveji metai darbų priverčiamojo darbo stovyklose, jeigu pagal reichsministro užimtiems Rytų kraštams 1942 m. vasario 17 d. parėdymą jie nebuvo užsitraukę sunkesnės bausmės. Reichsministro užimtiems Rytų kraštams 1942 m. vasario 17 d. parėdymu numatyta bausmė – sunkiųjų darbų kalėjimas arba mirties bausmė[69].

Ypač intensyviai darbams į Vokietiją buvo vežama 1943 m. birželį. Iš Vokietijos buvo atsiųsta 300 darbo jėgos verbuotojų. Buvo sudarytas Vyriausiasis darbo jėgos tvarkymo Lietuvoje štabas ir apygardų štabai. Iš Kauno apygardos buvo numatyta išvežti 12 543 žmones, iš Šiaulių apygardos – 11 948, iš Panevėžio apy-

[66] *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 375–376.

[67] Žr.: Ką turi žinoti Vokietijoj dirbdamas lietuvis // Į Laisvę. 1942, liepos 13, Nr. 160 (321), p. 2.

[68] *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 376–377.

[69] *Bulavas A.* Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas, p. 138–139; LCVA. F. R – 625, ap. 1, b. 51, l. 18.

gardos – 8407, iš Vilniaus apygardos – 7102, iš viso 40 tūkst. Lietuvos gyventojų[70].

1943 m. liepos 18 d. į Kauną atvyko generalinis darbo jėgos tvarkymo įgaliotinis F. Sauckelis. Jis pareikalavo darbams į Vokietiją išvežti 10 proc. Lietuvos gyventojų (apie 270–280 tūkst. žmonių). Tai buvo galima pasiekti tik imantis griežtų policinių priemonių. F. Sauckelis leido siųsti į Vokietiją moteris ir Alytaus stovykloje laikomus rusų karo pabėgėlius. Prasidėjo masinės kratos ir žmonių gaudynės. 1943 m. rugpjūtį į Lietuvą buvo atsiųsti penki SS ir policijos būriai, latvių ir estų policijos daliniai. Minėtos pajėgos nusiaubė Rytų Lietuvą (Švenčionių, Svyrių ir Ašmenos apskritis). Šios akcijos („Sommer“) metu buvo siekiama kuo daugiau žmonių sugaudyti darbams reiche ir sunaikinti sovietų partizanus. Per keturiolika „Sommer“ kampanijos dienų per Vilnių į Vokietiją buvo išvežta 1815 vyrų, 1061 moteris ir 155 vaikai. Vokiečių įstaigų duomenimis, nuo 1943 m. birželio 21 iki spalio 1 d. į reichą buvo išvežti 12 883 žmonės[71].

Gaudant ir verbuojant žmones darbams Vokietijoje iniciatyva priklausė vokiečiams, tačiau būta ir išimčių, ypač tarp aukštesniosios grandies lietuvių administracijos pareigūnų. Kai kurie tokie pareigūnai taip įniko vykdyti jiems pavestą uždavinį, kad net reikšdavo nepasitenkinimą vokiškomis įstaigomis – arbeitsamtais ir pan. Antai 1943 m. lapkričio 2 d. Vilniaus miesto burmistro rašte pirmajam generaliniam tarėjui skundžiamasi: „(...) Vietoj sustiprinimo akcijos laikui, dalis Vilniaus miesto policininkų naudojama kitiems tikslams, kurie taip pat svarbūs, tačiau akcijai vykdyti tų pajėgų, vis dėlto, labai trūksta. Kas liečia Arbeitsamtą, jis anaiptol nesilaiko neutraliai. Mano sudarytų komisijų priimtus darbininkus, jau atiduotus į centrinį surinkimo punktą, Arbeitsamtas paleidžia savo nuožiūra. Dėl šio reikalo susiginčijus, Arbeitsamte buvo nurodyti berods net penki tarnautojai, kurių pasirašytais pažymėjimais aprūpinti asmenys negali būti imami, o jau priimti – turi būti neatidėliojant paleidžiami (...). Kartais paleidžiami ir toki asmenys, kurie čia ne tik nereikalingi, bet net nepageidaujami (...). Tačiau kebliausias reikalas su naujų užverbuotų darbininkų sveikatos patikrinimu centriniame surinkimo punkte. Komisijų priimtus ir lietuvių gydytojų pripažintus tinkamais darbams į Reichą asmenis patikrina Gebietskomisariate (apygardos komisariate – *aut. pastaba*) gydytojas p. Dr. Dietze ir tiesiog asmeniškai, dėl tariamo fiziniam darbui netinkamumo, iš susirinkimo punktų paleidžia. Kartą iš 28 priimtų darbininkų jis rado tinkamais darbams į Reichą vos keturis. Kitą kartą jis patikrino apie 80 asmenų, iš kurių paleido berods 35 (...). Mūsų gydytojai, kurie dirba po du rajoninėse komisijose, tokiais pakartotino apžiūrėjimo duomenimis yra nustebinti. Jie vadovavosi Vyriausios Sveikatos Valdybos nurodymais (...), bet Gebietskomisariato gydytojas p. dr. Dietze, sušaukęs juos visus pas save, davė naujus nurodymus. Mūsų gydytojai tvirtina, kad jei jiems teks laikytis p. Dietzes nurodymų, tai Vilniuje iš viso bus sunku surasti tinkamų Reicho karo pramonei darbininkų (...). Turint visa tai galvoje, nesunku yra suvokti, jog darbininkų Reicho karo pramonei verbavimo akcija Vilniuje susidūrė su neparastais sunkumais. Ir jei tie sunkumai nebus naujomis priemonėmis pašalinti, skirto Vilniaus miesto darbininkų kontingento aš negalėsiu surinkti. Norint, kad ši akcija vis dėlto būtų įvykdyta, reikalinga:

1) Nuo š. m. lapkričio mėn. 8 d. iki 30 d. pavesti akcijos vykdymo organų (Vilniaus mieste) dispozicijon bent 200 įvairių tarnybų policijos pareigūnų;

[70] *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 377.

[71] Ten pat, p. 377–378.

2) Nušalinti Arbeitsamtą nuo užverbuotų darbininkų atleidinėjimo (bet kuriais motyvais) be akcijos vykdymo organų sutikimo;
3) Užverbuotinų darbininkų sveikatos tikrinimą vykdyti pagal Tamstos patvirtintas Vyriausios Sveikatos Valdybos gaires, patikslinant jas smulkiu ligų sąrašu; jeigu Arbeitsamtas rastų reikalinga dar kartą atlikti medicinišką užverbuotų darbininkų patikrinimą centriniame surinkimo punkte, tatai turėtų būti atliekama (laikantis nustatyto ligų sąrašo) mano paskirtos gydytojų komisijos, dalyvaujant Arbeitsamto gydytojui.

Prašau Tamstą, Pone Pirmasai Generalini Tarėjau, padaryti šiais klausimais atitinkamų žygių ir apie jų išdavas pranešti man."[72]

Drastiškos žmonių gaudymo akcijos sukėlė didelį Lietuvos žmonių nepasitenkinimą ir baimę. Žmonėms masiškai bėgant iš miestų kilo ekonominis chaosas. Daug pramonės įmonių ir įstaigų dėl masinio darbuotojų slapstymosi nebegalėjo dirbti. Lietuvos generaliniai tarėjai su A. von Rentelnu susitarė, kad patys civilizuotai surinks 30 tūkst. darbininkų reichui. Darbininkų sąrašus sudaryti buvo numatyta iki rugsėjo 30 d. Buvo įsteigta Vyriausioji verbavimo komisija (pirmininkas A. Kupcikevičius, nariai Policijos departamento direktorius V. Reivytis ir Vidaus reikalų vadybos Administracijos departamento direktorius P. Ališauskas). 30 tūkst. darbininkų buvo numatyta surinkti per mėnesį, tačiau iki 1943 m. lapkričio 11 d. jų nebuvo surinkta nė 1/10. Lietuvių savivaldos prašymu terminas buvo pratęstas iki 1944 m. sausio 31 d., tačiau iki tos dienos darbams reiche buvo surinkta tik 8,2 tūkst. žmonių[73].

Tokie menki šios akcijos rezultatai paaiškinami tuo, kad beveik visada žmonės iš anksto žinojo, kad bus gaudoma, ir pasislėpdavo. Paprastai žinių apie rengiamas gaudynes per patikimus asmenis dažniausiai paskleisdavo pati lietuvių policija, kuriai būdavo įsakoma tam tikrus asmenis sugauti. Vėliau vokiečiai ėmė nebepasitikėti lietuvių policija – antai vykdant minėtą „Sommer" akciją, vokiečiams atvykus į kurią nors vietovę, lietuvių policija buvo nuginkluojama ir laikoma arešte. Kol vykdavo suplanuota akcija, visus telefonus išjungdavo – tuomet miesteliuose bei kaimuose ir prasidėdavo darbingo amžiaus vyrų ir moterų medžioklė. Tačiau net ir tada gaudytojams nepavykdavo pasiekti laukiamų rezultatų. Gyventojai buvo įpratę skubiai perdavinėti žinias apie kiekvieną įtartiną okupantų judėjimą, todėl atvykę gaudytojai dažniausiai miestelius ir kaimus rasdavo tuščius ar bent pustuščius – vienus senius, moteris su vaikais. Kiti būdavo išsislapstę miškuose ir kitur. Į miškus lįsti gaudytojai nelabai norėjo, nes iš ten kartais juos sutikdavo kulkosvaidžių serija. Taip nacius, pavyzdžiui, sutiko pagarsėję savo kovingumu Perlojos dzūkai, kai vokiečiai atvyko į šią vietovę[74].

1944 m. sausio 24 d. F. Sauckelis pareikalavo iš Lietuvos generalinės srities dar 100 tūkst. darbininkų Vokietijai, iš jų 50 tūkst. – jau vasario mėnesį. Jis planavo iš Lietuvos į Vokietiją išvežti 10 proc. gyventojų. Tačiau sužlugo ir šis, paskutinis vokiečių planas. Per trečiąją verbavimo akciją iš Vilniaus apygardos į Vokietiją buvo išgabenta 16 529 žmonės (iki 1944 m. gegužės 25 d.). Iš kitų Lietuvos vietovių iki 1944 m.

[72] Vilniaus miesto burmistro 1943 m. lapkričio 2 d. raštas pirmajam generaliniam tarėjui // LCVA. F. R-1549, ap. 1, b. 13, l. 1.

[73] *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 378–379.

[74] *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 360–361.

kovo 14 d. buvo išvežta 8 tūkst. žmonių. Kauno ūkio komandos duomenimis, iki 1944 m. kovo iš Lietuvos į Vokietiją buvo išvežta 51 765 darbininkai[75].

Istoriko K. Rukšėno apskaičiavimais, į reichą darbams buvo išvežta apie 70 tūkst. Lietuvos gyventojų[76]. A. Gražiūno veikale pateikiamas darbo ir socialinių reikalų generalinio tarėjo J. Paukščio nurodytas skaičius – apie 75 tūkst. žmonių[77].

Išvados

Apibendrindami straipsnyje išdėstytas mintis, galime padaryti šias išvadas:

1. Vietos gyventojų verbavimą darbams Lietuvoje ir už jos ribų – Vokietijoje – tvarkė ištisa vokiškų ir vietinės savivaldos organų sistema. Šios sistemos viršūnėje buvo Lietuvos generalkomisaras A. T. von Rentelnas, pavaldus Ostlando reichskomisariatui. Visose apygardose prie jų komisariatų veikė vokiškos darbo įstaigos – arbeitsamtai, turintys skyrius visose apskrityse, kurie savo ruožtu visi buvo pavaldūs Kaune veikusiam centriniam arbeitsamtui.
2. Vokiškiems arbeitsamtams talkininkavo lietuviškosios savivaldos įstaigos – Vidaus reikalų vadyba, Darbo ir socialinių reikalų vadyba, apskričių viršininkai, miestų burmistrai, valsčių viršaičiai, taip pat lietuvių policija.
3. Lietuvos gyventojai buvo verbuojami įvairiems darbams, kurie, anot okupantų, buvo būtini krašto ir kovojančios vokiečių kariuomenės poreikiams patenkinti. Lietuvoje vietos gyventojai daugiausia verbuoti įvairiems žemės ūkio, kuro ir medienos paruošimo darbams, taip pat priverstiniams darbams Vokietijoje.
4. Okupantų išleisti potvarkiai apėmė įvairius gyventojų sluoksnius: ūkininkus, miestiečius, studentus, abiturientus ir t. t. Už darbo prievolių nevykdymą vietos gyventojams grėsė laisvės atėmimo bausmės ir didelės piniginės baudos. Tokiu būdu nacių okupacinė valdžia pažeidė Hagos 1907 m. konvencijos 52 str., kuriuo uždrausta karo metu versti okupuotos teritorijos gyventojus dirbti tokį darbą ir tokiu mastu, kuris tiesiogiai nukreiptas prieš savo Tėvynę.
5. Straipsnyje pateikti faktai, taip pat autoriaus sukauptas patyrimas, tiriant archyvinę nacių okupacinio laikotarpio medžiagą, leidžia daryti išvadą, kad labiausiai iš lietuviškosios savivaldos pareigūnų naciams verbuoti darbo jėgą talkininkavo aukštesniosios grandies pareigūnai, konkrečiai: vidaus bei darbo ir socialinių reikalų generaliniai tarėjai P. Kubiliūnas ir J. Paukštys, taip pat kai kurie apskričių viršininkai ir miestų burmistrai. Tačiau didžioji lietuviškosios administracijos dalis – vidurinė ir žemesnioji grandis, išlikusi dar nuo Laikinosios vyriausybės laikų, – valsčių viršaičiai, seniūnai, lietuvių policija – nebuvo aktyvūs nacių darbo politikos įgyvendintojai. Tą rodo ir tai, kad naciams taip ir nepavyko užverbuoti arba prievarta sugaudyti darbams į reichą numatyto darbininkų kiekio.
6. Nors šiame straipsnyje negvildenami lietuviškosios administracijos motyvai, kodėl talkina naciams verbuoti darbo jė-

[75] *Bubnys A.* Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944), p. 382.

[76] *Rukšėnas K.* Į vergovę, p. 102.

[77] *Gražiūnas A.* Lietuva dviejų okupacijų replėse 1940–1944, p. 361.

gą, manytume, kad tokią jos poziciją nulėmė keletas motyvų: 1) būtinybė karo metu maksimaliai išnaudoti vietos gamybinį potencialą Lietuvos gyventojams aprūpinti maistu, kuru ir kt.; 2) siekimas sutelkti visas krašto jėgas, kartu pagelbėti vokiečių kariuomenei kovoti su mirtinu lietuvių tautos priešu – bolševizmu. Daugelis lietuvių nė nenutuokė, koks likimas jų laukė po karo. Vadovautasi iliuziniu principu: „Mano priešo priešas – man ne priešas."

MAIN ASPECTS OF OCCUPATION POLICY ON LABOUR OBLIGATIONS IN LITHUANIA IN THE YEARS 1941–1944

Dr. Justinas Braslauskas

Summary

After generalization of the thoughts stated in the article, the following conclusions were made:

1. Recruitment of the local inhabitants for labour in Lithuania and outside its borders – in Germany – was managed by the entire system of German and local municipal bodies. A. T. von Renteln, General Commissioner for Lithuania, under the subordination of Reichskommissariat Ostland, was at the top of this system. The German labour bureaus – arbeitsamts – operated in all districts under the district commissariats, which all, in their turn, were subordinate to the Central Arbeitsam that operated in Kaunas.

2. The municipal authorities of Lithuania – the Administration of Internal Affairs, the Administration of Labour and Social Affairs, district governors, town burgomasters, chiefs of rural districts, as well as the Lithuanian police – rendered assistance to the German arbeitsamts.

3. The Lithuanian inhabitants were recruited for various works, which, according to the occupants, were necessary for satisfaction of the needs of the country and fighting German army. In Lithuania, the local inhabitants were mostly recruited for various agricultural works, fuel and wood preparation works, as well as forced works in Germany.

4. Decrees, passed by the occupants, covered various layers of the population: farmers, urbanites, students, school-leavers, etc. For failure to fulfil labour obligations, the local inhabitants faced threat of imprisonment and big pecuniary penalties. Thus, the Nazi occupation authority was in breach of Article 52 of the 1907 Hague Convention, under which it is prohibited during the war to involve the inhabitants of the occupied territory in taking part in such work and of such proportion, which is directed against their own country.

5. The facts presented in the article and the accumulated experience of the author in investigating the archival materials of the Nazi occupation period enable the conclusion to be made that officials higher in rank were those of the Lithuanian municipal officials that assisted mostly the Nazis to recruit the labour force, specifically: P. Kubiliūnas and J. Paukštys, general councillors of internal as well as labour and social affairs, district governors, and town burgomasters. However, the major part of the Lithuanian administration – the lower and higher rank officials, which retained already from the times of the Provisional Government, – chiefs of rural districts, elders, the Lithuanian police were not active in implementing the Nazi labour policy. This is proved by the fact that Nazis did not succeed in recruiting or forced catching for works in the Reich of the planned number of the labourers.

6. Even though this article does not consider the reasons of the Lithuanian administration in aiding the Nazis to recruit the labour force, however, we are of the opinion that its such position was predetermined by several causes: 1) necessity to maximally employ the local production potential during the war for the supply of the Lithuanian population with food, fuel, etc.; 2) striving to consolidate all the forces of the country, simultaneously to help the German army in the fight against the mortal enemy of the Lithuanian nation – Bolshevism. The major part of the Lithuanians did not realize at all about their fate after the war. The illusionary principle was used as a guide: "The enemy of my enemy is not the enemy for me".

Įteikta 2005 02 18
Priimta spaudai 2005 06 23